

821.161 2-32
П 75 Гринч.

Борис Грінченко.

ЖАТА.

У ЛЬВОВІ, 1926.

Наклад Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

82.161.2-32 (ГРИЧЕНКО)
75

БОРИС ГРИНЧЕНКО.

Хата.

I.

— Чи ти оглух, чи який тебе біс знає?! Кажуть тобі — суддів клич!

— Та 'дже кликав... щож їм зробиш, коли не йдуть? Могорич запивають!

— Могорич кажеш? Який могорич? Із кого? — Те кажучи, пан волосний писар аж підскочив.

5

45023

Поки старий, приглухуватий дід Опанас, волосний сторож, збереться відмовити цьому панові писареві, дозвольте мені сказати про його трошки.

10

Пан писар був на зріст високий, навіть занадто високий, тим жінка його мусіла що-разу набірати сірого черкасину йому на чинарку аж на аршин більше, ніж набірано усім іншим людям, і це завжди чинило їй превеликий жаль. На широких плечах у пана писаря була довжелезна шия, а на їй чималенька голова. Найвидніший на цій голові був ніс:

15

він стремів мало не на все обличчя. Ніс був вельми червоний, навіть подекуди синій, — мабуть це з превеликої прихильности писаревої до тих могоричів, що про їх він так палко зараз питавсь у сторожа.

20

Усिम іншим його обличчя було зовсім звичайне, таке, як і в усяких людей, і „особливих приміт“ не було ніяких, хиба що перо стирчало зза писаревого вуха. Звали писаря Тома Григорович і був він вельми розумний і знаючий писар і це він доводив що дня

25

„мужикам“, беручи з їх „гривеники“, копишники, мішечки зерна і всього іншого, що мусіло даватися

БІБЛІОТЕКА
ГРИНЧЕНКА
02136554
ГЕСА

йому за його писарські премудрощі, на́звище рокової плати.

30 — Могорич? З кого могорич? За що могороч?
— знову grimнув пан писар на сторожа.

— Та хибаж я знаю, за що? Там і Василь Трохимович з їми?

35 — Василь Трохимович? Ти кажеш, Василь Трохимович? Ах же вони сякі-такі? Бач, я йому все зробив, чисто все зробив і приговор написав, а він суддів покликав, а мене й забув! Ні, стривай! Я піду...

40 І розгніваний пан писар ухопив шапку і хотів був уже бігти, коли це його зупинив чоловік невеличкий, товстенький, виголений, з підстриженими вусами, з масними, але пронозуватими очима, у сукняній чистенькій чинарці. Це був Семен Олексійович Цупченко, сільський крамар і шинкар. Він ухопив писаря за рукав і промовив:

45 — Хомо Григоровичу! Та хай йому, тому могоричеві! Та я вам, аби тільки справу виграти, я вам утрое більше могоричу поставлю! А суддів ще рано кликати, бо я ще не все вам про діло розказав.

50 — Та ні, та як же це? Мене не покликати! — лютував писар, пориваючись іти.

— Ні вже, Хомо Григоровичу, ви вже не йдіть, дослухайте мого діла, — прохав Цупченко, не випускаючи писаревого рукава.

55 — Ні вже, Семене Олексійовичу, — ви мене пустіть! А то як же це: без мене могорич! — не вгавав писар.

60 — Та, Хомо Григоровичу! та ви послухайте: зараз після суду я вас до себе, а в мене, знаєте, — очищена і наливочка і все таке!... — спокушав Семен Олексійович.

Од згадки про „наливочку, очищену і все таке“ трохи помякшало серце в Хоми Григоровича і він сів, але не міг одразу заспокоїться.

— Та це спасибі вам за вашу ласку, — казав він, — спасибі! Тількиж і Василь Трохимович!... і судді!... Ну, добре! Я змовчу, тільки я їм колись це згадаю!

— Так ось, доложу вам, — знову почав перепинену розмову Цупченко, — я й позичив гроші, тридцять і п'ять рублів, Шоломієві, а він мені розписку видав, що „по першому востребованію“, а коли ні, то його хата — моя буде. Тепер же він умер, дітей нема, удова сама зосталася. То чи можна мені з удови гроші виправити?

— Чому не можна? Аби розписка! Єсть у вас? — питався писар.

Цупченко розстебнув чинарку, витяг і дав писареві заялозену й помяту чвертку паперу. Писар уткнув у неї носа і забубонів: „18... даю сію росписку.. по першому востребованію обявляюсь уплатить... Въ случаѣ неуплаты принадлежащее мнѣ недвижимое имущество... остается въ пользу его, Цупченка“...

— Гм... гм... Це ще як Лойко писарем був, то цю розписку писано? — спитав писар, прочитавши.

— Егеж...

— Гм... гм... Тут, бачите, не указано — хату, а „принадлежащее мне имущество“ — ось що.

— Та хибаж хата не имущество?

— Звісно, — имущество. Тільки тут, бачите, „принадлежащее мне“. А всьому селу звісно, що Шоломії у прийма до Новаків пристав, то хата не його, а жінчина виходить.

— Та воно... адже вона йому жінка була, то хіба не одвіча вона за його?

— Ні. Тай хіба ви не знаєте наших? Зараз закричать: приймак, приймак, — не його хата!

— Гм... Знаєте що, Хомо Григоровичу? Моя вже дяка буде...

— Так, дяка... Що там дяка!... Тут, бачите, діло
100 таке, — уголовне, коли що... Тай хиба я не знаю?
Тридцять п'ять рублів! Горілочки-матіночки все на-
бор, а тоді й тридцять п'ять рублів...

— Тошно, було й так... А всеж і своїх грошей
хоч трохи дав! Ну, та що там казати, — синенька
105 вам, а вже про могорич, то що й казати: чого схо-
чете — все буде!

— Синенька... гм... То це вам хата за тридцять
і п'ять рублів буде (а хата така, що двісті рублів
стоїть), а мені...

110 — А процентиж, Хомо Григоровичу, а про-
центи? Ну, та вже хай дві троячки! так? — І Цуп-
ченко витяг з кишені калитку.

— Гм... Звісно — проценти... Тількиж і діло
таке, що...

115 — Та ось і дві троячки... — промовив Цупченко,
кладучи на стіл щість рублів.

— Так... — одмовив писар, якимось надзвичайно
швидко присуваючи до себе гроші та ховаючи їх
у кишеню. — Тількиж подумайте, Семене Олексійо-
120 вичу, як же його у приговори написати незаконне
рішення...

— Та хибаж не можна написати так, щоб воно
по закону було? А в мене ячмінь цього году не по-
ганий — яб мішечок...

125 — Гм... Воно як два, то й крашеб... Та ще в мене
кабан... — рахував писар.

— Та буде й кабанові і два мішечки буде!

— Судді йдуть! — гукнув дід Опанас, вернув-
шись. — І Шоломійку ведуть.

* * *

130 Троє суддів уже сиділо на лаві, а біля їх за
столом з паперами і навіть зо „Сводом законів“
і сам писар, як уведено у волость Шоломійку. То

була ще не стара, років може тридцять п'ять жінка, але вже зістарена горем, недостатками та працею. Обличчя змучене, немов злякане, руки тремтять. Вона тихо й несміливо ввійшла в хату, перехрестилася на образи, вклонилась і промовила, зупинившись біля порогу: 135

— Здорові були, з вівторком!

— Здорова, бабо, здорова! — гукнув один, уже трохи підпилий суддя. — Тут діло до тебе є! 140

— Щож там?

— А ось позов на тебе є. Позивають тебе.

— Хтож мене позиває? — тихо спиталася жінка.

— А ось, — промовив писар, — Семен Олексійович! 145

Семен Олексійович устав із лави.

— Так... Ну, Семене Олексійовичу, розкажіть нам, до чого ваше діло, — попрохав його один суддя.

Семен Олексійович кахикнув, випростався трохи й почав: 150

— Та ось, діло таке, що не слід би й турбувати вас, господа судді, та щож, як люди не правдою, а кривдою живуть. Як ще живий був чоловік оцієї жінки, Микола Шоломій, то позичив він у мене грошей тридцять і п'ять рублів. І розписка ось єсть... А тепер діло таке виходить, що й сам не віддав — так і вмер — і ось жінка його не віддає. 155

— Ось розписка, — промовив писар, даючи суддям папер, — розписка справедлива й законна. 160

Неписьменний суддя взяв розписку, покрутив її в руках і положив знову на стіл.

— Як же, тітко? Позичила ти — чи хоч твій чоловік — у Семена Олексійовича гроші? — спитав один суддя. 165

— І помилуйте і пожалуйте, люди добрі! — почала Шоломійка, вклоняючись суддям. — Не знаю я, чи позичав він гроші, чи ні, бо я того не бачила...

170 А ви сами знаєте, яке моє життя було: тільки й знала, що із шинку виглядала. І в йогож, у Семена Олексійовича, й шинк, то може він там п'яний і позичив тай пропив десять разів.

— А розписка? — запитав суддя.

175 — То що, що розписка? Я її не писала і не знаю й не бачила.

— Як не знаєш? Адже твій чоловік її дав, а ти не знаєш? — гримнув писар.

— Не знаю, Хомо Григоровичу, не знаю! — знов уклоняється жінка.

180 Судді і собі не знали, що казати. Цупченко, знову кахикнувши, промовив:

— Господа судді! Дозвольте сказати! Ось вона, жінка ця, каже, що не знає, що може чоловік пропив ті гроші. Господа судді! Адже вона мужня жона, 185 то якжеж вона не знає й не одвічає за свого чоловіка, мужа свого? І знову каже — пропив. Ну, то хиба що, що пропив.

— Та бачите, як пеш набор, то воно потім усе якось удвоє доводиться платити... — почав був один 190 суддя, чухаючись у потилиці; алеж Цупченко не взяв того до ваги і казав далі:

— Ну, то що хиба, що пропив? Це до мене всякий п'яниця зайде, гроші візьме, пропе тай нема на його суду? Я не як небудь, у мене розписка є. 195 Ось дозвольте, господа судді, розписку прочитати.

— Читайте, Хомо Григоровичу! — промовили судді.

Писар витяг з кишені хустку, голосно висякався, потім викашлявся, знову висякався й почав читати. 200 Усі слухали мовчки і видко було, що, окрім писаря та Цупченка, ніхто нічого не розуміє.

— Бачиш? — промовив до Шоломійки писар, дочитавши розписку — ось сказано: усім імуством одвічаю. Розумієш? Тридцять і п'ять рублів мусиш

заплатити, або імущество, яке єсть, — сиріч хату — 205
віддати.

— Хату? — промовила з острахом жінка. —
Та 'дже ж це моя хата, не чоловікова. Аджеж він
у прийма пристав, і це мого батька з діда й прадіда
хата була, — то й тепер моя, а не його. І оце я 210
своє добро віддаватиму за те, що він піячив?

— Еч! яка велеречива та премудра! — про-
мовив писар, перекирвлюючи жінку. — Сказано тобі:
жінка ти йому, то й одвічаєш за його.

— Та воно справді, — обізвавсь один суддя, 215
— воно справді всякому звісно, що хата з діда й пра-
діда Новаків була, а не Шоломіїв. То це щось не
виходить...

— Як не виходить? Що не виходить? — визві-
рився писар. — Новаків хата!... Новаків хата!... Ну 220
то що з того для діла виходить, що Новаків хата?

— Та, бачите, щось воно не теє... — почав був
суддя.

— Не теє? що не теє?... — розпалювався писар,
підскакуючи на своєму стільці. — Що не теє? 225

— Та бачитеж: Шоломій позичив — із Шоло-
мія було й правити, а чогож тепер на бідну жінку
нападатися? — боронив Шоломію суддя.

— Іменно так, як оце ви кажете: хиба я знала,
хиба я відала, де і як він позичав? А хата моя, 230
з батька, з діда й прадіда моя.

— Ти вже мовчи, коли тебе не питають! —
гримнув на неї писар. — Якове Йвановичу! Петре
Васильовичу! Григоріє Семеновичу! — вдався він до
суддів, — ось слухайте, що я казатиму. Вона каже: 235
Новаків хата. Добре! Адже вона пішла заміж за
Шоломія, Шоломієвою жінкою стала?

— Так.

— А в законі ізображено, — ось у законі, —
казав писар, стукаючи рукою по „Своду“, — ізобра- 240

жено, що жона єсть, то-єсть сказати, рабиня мужа,
— і що все, що її було, те його стало, єдина бо
плоть і дух єдиний, а потому добро все єдине, для
245 обох єдине повинно бути. А як муж є хазяїн і голова
дому і єдиний властитель, то тепер уже виходить,
що коли ця жінка за Шоломія пішла заміж, то не
її вже хата, а Шоломієва, чоловікова стала...

— Та чоловікаж мого нема... — почала була
жінка, але писар грізно на неї глянув і казав далі:
250 — Хата чоловікова стала. І як чоловік умер, то
жінка, стало бути, тільки володіє чоловіковим добром
і того ради всі, які єсть, довги й позички і претензії
всякі — із цього добра повинні зиськуватися й пра-
витися. От який закон! — додав писар, утираючи
255 хусткою спітнілого від довгої промови лоба.

Судді мовчали. Бачучи те, Цупченко промовив:
— Розсудіть уже, будьте ласкаві, господа судді,
мене з нею: нехай або гроші вертає, або імуществом
одвіча. Розсудіть по правді, — моя вже дяка й мо-
260 горич буде...

— Та це звісно... — промовив один суддя. —
А тільки якось я не второбаю, як оце так, що хата
її була, а це відразу не її зробилася?

— Як не второпасте? як не второпасте? — під-
265 скочив писар. — Яж вам кажу: понеже і в писанії
і в законі стоїть: муж і жона єдина плоть єсть і жона
своєму мужові у всьому коритися повинна, а муж
єдиний голова і властитель усьому дому, то того
ради це вже не її хата, а Шоломієва, чоловікова
270 стала і жінка, володіючи чоловіковим добром, му-
сить його довги сплачувати.

— Розсудіть, господа судді, — знов почав Цуп-
ченко, — моя вже дяка буде...

— І помилуйте і пожалуйте, люди добрі! Нічим
275 я тут не винна, — прохала жінка.

— Та глядіть лиш, Хомо Григоровичу, чи так?
— спитавсь один суддя у писаря.

— Так, так! Іменно так і закон ізображаєть і писаніє глаголеть, — одмовив той.

Судді ще помовчали.

280

— Щож ти? Згожуєшся заплатити? — запитався нарешті один з їх у Шоломійки.

— Не можу я і ні з чого мені платити, — відмовила вона.

— Так ось же чуєш — хату, кажуть, тоді в тебе відберуть, бо в розписці, бач, як там казано... усим, каже, мучеством, чи що, одвічаю...

285

— „В случае неуплаты, принадлежащее мне имущество остаются в пользу его, Цупченка“, — вчитав з розписки писар.

290

— Чуєш, тітко, що написано? — спитав один суддя.

— Та хибаж я знаю, що там написано, щб воно й до чого? Ми люди темні. А хата наша, Новакова, споконвіку.

295

— Якове Йвановичу! Петре Васильовичу! Григоріє Семеновичу! — загомонів писар. — Ну що тут з якою небудь бабою дурною базікати? Тут чоловік статечний, Семен Олексійович, ось каже не те, що баба ця, — тай розписка єсть.

300

— Та требаж і її розпитати... — одказав Григорій Семенович по писаревому, а по простому — дядько Грицько.

— Та що тут розпитувати? — сварився писар.
— Що тут розпитувати? Адже єсть вам розписка,
— ну й треба писати приговор.

305

— Стривайте, Хомо Григоровичу! А що, як ми не по правді зробимо? а що, як, може, треба такого приговора написати, щоб цих грошей вона Семенові Олексійовичу не віддавала? — не покидав свого дядько Грицько.

310

— Як не віддавала? Як оце такий приговор?
— розпинався писар. — Та ви знаєте, що це ви ка-
жете? Та ви знаєте, що із цього буде? Коли ви та-
кого приговора постановите, щоб грошей не відда-
315. вать, то раз те, що присутствіє його одмінить — оце
раз! (писар загнув палець), а друге те, що тоді Семен
Олексійович може на суддів пожалітися за лицепріят-
ство, то єсть — неправедне, задля своєї вигоди, рі-
шення... А ви знаєте, що за таке лицепріятство по
320 закону слідує, знаєте?

— Та деж нам знати? Ми люди невчені, законів
не знаємо...

— Тож то, що не знаєте! За це вас самих під
325 суд, у рештанські роти віддадуть — он як! Та я
й писати такого вашого приговору не хочу! А то
ще й сам за написаніє одвічатиму.

І писар устав і пішов геть, а за їм Цупченко.

— Що його тут робити? — чухаючи потилицю,
330 питавсь Яків Іванович.

— Та чуєтеж, каже, що коли такий приговор,
щоб не платити, так і писати не хоче, бо й за пи-
сання, бач, кара, — відмовив Петро Васильович.

— Це рахуба!... І жінки шкода... Та можеб ти,
335 Параско, заплатила грішми; а тож, чуєш, хату від-
судить, — казав Яків Іванович Шоломійці.

— Боже мій! Та з чогож я буду платити і де
я тих грошей візьму? У менеж і їсти іноді нічого!
— жалілася жінка.

— І хто його зна, що й казать?... — бідькався
340 знов Яків Іванович.

— А на мою думку, так усе це не по правді!
Усе це Хома крутить. Хата не Шоломієва і плати
з неї нема ніякої, — промовив дядько Грицько.

— І як там не по правді? Каже тобі писар —
345 не можна ніяк більше, ну й треба так писати, щоб
Цупченкові хату, — озвався Петро Васильович.

— А правдуж де ти сховав? — спитався дядько Грицько.

— І жінкиж жалко... Так чуєш же — й кара, каже, за лицемірство, чи як він там говорить, велика. У рещтанські роти, чуєш... — лякався Яків Іванович. 350

— Ну, а вже що писар цей, то не збреше; уже коли скаже, що не одмінять приговору, то й зроду не одмінять — от скільки вже разів так було. Ну, а вже як сказав, що зламають присуд у присутствії, то вже того й сподівайсь, так і буде. Хиба то давно було, як Ониська Шапуваленка за такий приговор присутствіє з суддів скинуло та ще й самого за малим під суд не віддало? Он як! — казав Петро Васильович. 355 360

— А тепер, бач, каже, що не те, що відмінять, а за лицемірство ще й рещтанські роти, чуєш, будуть! — обізвався Яків Іванович. — І жінки шкода, і хто його знає, що й робити? — міркував він. 365

— Та вже мабуть треба так, як писар казав, писати, — радив знову Петро Васильович.

— Ні, не так... ні... — казав дядько Грицько. — Не по правді буде!

Шоломійка, що весь той час стояла мовчки, упала тепер суддям у ноги. 370

— Ой помилуйтеж і пожалуйтеж! Кудиж я подінуся, як із хати мене виженуть? Чи мені під тином, як собаці голодній, здихати? Моєж добро, батьківщина моя! — ридала бідолашна жінка. 375

— Оце так!... — насупилися судді. — Ну вже й здирця цей Цупченко — хату послідню відніма. Ну вже й чоловік.

Тільки Петро Васильович мовчав.

— Та чи не можнаб як небудь її визволити? 380

— Чуєш же — лицемірство...

— Якове Йвановичу! Петре Васильовичу! Григоріє Семеновичу! — гукнув писар з другої хати.

— А що? — спиталися судді.

385

— Та ось ідіть сюди, щось казати маю.
Судді пішли.

* * *

390

Згодом трохи і судді і писар і Цупченко сиділи в шинку, в кімнаті за столом. Тільки Параска Шоломієва зосталась у волості дожидати суддів. Цупченко, з пляшкою в руках, частував по ряду кожного, припрохуючи й приказуючи. На столі була закуска: чехоня й хліб. Усі пили й їли. Спорожнили одну півкварти, приніс Цупченко другу. Після другої судді були вже зовсім п'яні. Тоді Цупченко почав розмову про діло.

395

— Так як же, господа судді? — загомонів він.
— Як буде діло?

Судді не зараз одмовили. Перший озвався дядько Грицько:

400

— А щож Семене Олексійовичу, діло таке: помиріться ви з нею, поладняйте. Не по правді бо й ваше діло.

Дядько Грицько, підпивши, став сміливіший.

405

— Як жеж, господа судді, не по правді? — бідкався Цупченко. — Завіщож мої гроші пропадатимуть?

— Що там казати: не по правді? — гукнув Петро Васильович. — Як там не по правді? Адже розписка єсть!... А чоловік нам могорич поставив!...

410

— Що могорич? Могорич — дурниця! Я могорич так: чому не випити із чоловіком, коли трапляється? Коли звик пити — пий! Я сам не пив спершу, а тепер уже ось четвертий рік суддею — навчився пити. І пю... Могорич шо!... — казав зовсім уже сп'янілий дядько Грицько.

415

— Ну, а щож — дурно могорич питимеш? — сікався Петро Васильович.

— Не те!... Я не хочу, щоб не по правді.

— Та що там багато балакати? — викушайте ще чарочку на добре здоров'я! — припрохував Цупченко, частуючи дядька Грицька горілкою. 420

— Чарку? я чарку випю... А тільки не по правді...

— Семене Олексійовичу, — стиха сіпнув трохи згодом писар Цупченка, — годі вже частувати, а то вони й до волости не дійдуть, — тепер вони саме на порі... 425

І справді дядько Грицько та Яків Іванович були на порі, — вони вже навдаку чи розуміли, де вони й що роблять. Тільки Петро Васильович ще не вгав і розпинався за Цупченка.

— Ну, треба у волость — діло кінчати! — устав писар. 430

Але він мусів сказати це ще двічі, поки судді зрозуміли його. Так-сяк вибралися із шинку, прийшли у волость. Там писар вислав на якийсь час Шоломійку геть, а сам скоренько надряпав „присуд“, — звісно, такий, якого треба було Цупченкові. 435

— Ну, Петре Васильовичу, Якове Івановичу, Григоріє Семеновичу, печаті треба прикладати, давайте!

— Я зараз! — гукнув Петро Васильович. 440

Яків Іванович мовчки витяг з кишені печать.

Витяг печать і дядько Грицько, силкуючись вимовити:

— І я дам, тільки не по правді... Ви так робіть, щоб по правді було... 445

— Та по правді, по правді зробимо, — казав писар, беручи печаті, напалюючи їх на свічці і притискаючи до присуду.

Як ізроблено все, покликано Шоломійку і прочитано їй присуд. Бідна жінка тільки плакала, слухаючи його, і нічого не могла вже казати. А судді вже не розуміли ні того, що писар читав, ні сліз її... 450

II.

Параска Шоломісва живе тепер сама-одинокка. Дітей Бог не дав викохати: один хлопчик був, тай
455 той умер, як поминув йому девятий рік. Чоловік теж
недавнечко вмер, навіть роду ніякого близького не
зосталося — всі повмірали. Сумне й одинокке життя...

А колись же не так воно жилося.

Семя її заможна була: колись старий батько по
460 чотири паровиці у Крим по сіль водив, хазяйство
чимале було, хата гарна, велика. У батька тільки
двоє дітей було: вона, Параска, та син, од неї аж
на пять років старший. Любили їх обох старі дуже
і нічого їм не жаліли. Братові було вже вісімнадцять
465 років, як він умер, з Криму йдучи. І з того часу
батько покинув чумацтво — не міг більше й згаду-
вати про його — раз тільки сказав:

— Зіло воно в мене сина.

Та більше вже й не поминав.

470 Зосталася Параска у семі єдиначкою. І тепер
уся любов батькова та материна на неї повернулася
— жила як у раї дівчина: тільки того не мала, чого
бажати на думку не спадало. Мати тільки й жила
нею, а батько хоч і журився, що синів нема і нікому
475 буде батькового добра доглянути, а всеж тільки
й утіхи було в його, що вона. Ще тільки косу по-
чала заплітати, а вже мати підійде було до неї тай
дивиться довго, замислена, тай скаже потім:

— Ой доню моя любя! красно ти цвітеш, та
480 доведеться нам розлучитися, може пробийголові якому
віддати тебе!

А батько, як що нагодиться на той час у хаті,
то так, прикро неначе, промовить:

— Загадала про те, що колись там ще буде!

485 Що то жінота!

А в самого в очах сльоза замружіє...

А потім і заміж Параска пішла.

Сусіда в їх був, удовин син, двір із двором жили. Не в своїй жили хаті, у чужій, бо ахтові були і своєї не мали. Парубок гарний, чепурний, та на лихо хазяйства в його зовсім не було, — батько паниця був, то нічого синові не покинув. То Микола (так звали його) все більше по наймах у місті жив і заробляв потроху — тим себе й матір, поки жива була, на світі держав. Ну, а то трапилось одного разу так, що не було де найнятися і жив він дома. Двір з двором, садок із садком жила з їм Параска, часто доводилося стріватися, то й спізналися вони. І любилаж його Параска дуже, — за личко вродливе, за чорнії брови та за речі ласкавії. Одно тільки лякало її — пив іноді Микола. Стала вона йому казати:

— Миколо, покинь пити — не буде з того добра.

— Щож мені за свої гроші тай не випити? На чортаж і заробляти!

А трохи згодом роздумався, каже:

— Правду ти, Параско, мені раяла: не буду пити, а то й батько твій не віддасть тебе за мене.

І справді, поки був на селі, то не пив. А як був у місті, то там не розминався із чаркою, та про те ніхто не знав — ні Параска, ні батько її.

Рік вони кохалися. Микола на той час і в місті не жив, а в свогож таки селянина найнявся. Поминув рік, каже він Парасці:

— Доки будемо так по садках ховатися? Треба мені хазяїном бути. Пришлю я старостів до тебе.

І прислав незабаром.

Вагалися Парасчині батько й мати, тай не трохи. Вагалися тим, що не хотілось їм, статечним господарям, свою єдиначку-дитину за безхазяйка давати; вагалися й тим, що раніше трохи негарна слава про Миколу була, хоч тепер він і був доладним парубком. Та як розпиталася мати в дочки і як призналася вона їй, що любить Миколу — не схотіли старі на пере-

шкоді рідній дитині стати, — подавала Параска руш-
525 ники старостам.

Тільки все боявся батько :

— Гляди, — каже було Миколі, — віддаю я тобі
Параску — не понехтуй моєї дитини. І худоба вся,
яку я надбав, — вашаж вона буде, як умру, — можна
530 хазяїном бути, гляди !

А Микола на те :

— Бог з вами, тату ! Та я не знаю, як за вас
Господа молити !

Прийняли зятя до себе в прийми. І поки батько
535 й мати живі були, то гарно було Парасці жити. Хоч
і здавалося їй іноді, що Микола немов щось не та-
кий до неї зробився, що менше вже він до неї душею
прихиляється, та мовчала.

— То мені тільки здається так, — думала.

540 Нічого собі хазяїн Микола вдався, а найбільше
до батька вміє підлеститися. Так він коло його впа-
дає, так йому догожає, що вже далі й нікуди...

Умер батько, умерла мати, стали самі жити на
батьковому добрі. І відколи почали самі жити, почала
545 Параска горя зазнавати — спершу потроху, а далі
й повну випила того лиха...

Як умер батько, зараз почав Микола пити, по-
кинув коло хазяйства впадати. Казала йому про це
Параска — спершу він мовчав усе, неначе сором
550 йому. Та так недовго було. Одного разу все вирнуло
на верх. Прийшов він п'яний. Параска щось і скажи
йому про це. Як визвіриться він :

— Хиба я не хазяїн у своєму добрі ? Все моє,
усьому я один хазяїн — схочу пропити, то й проплю.
555 Досить я гнувся та плазував перед твоїм батьком
— тепер моя воля ! На чортаж я й брав тебе !

Зрозуміла тепер усе бідолашна жінка, та пізно
тільки...

І пішло п'яцтво, ледарство, — батьківщина як за водою йшла. Часом неначеб то й схаменеться Микола, мов би коло хазяйства заходиться — звісно, сором мужикові, та ще й заможньому, купований хліб їсти, а своє поле неоране кидати, — ну й посіє так, аби на харч, а там знову... І тоді ні сльози Парасчині, ні благання її, ні докори — не пособляло нічого. Спершу тільки лайку вона від його чула, а потім і бити почав. І почалося це з того саме часу, як з удовою салдаткою він спізнався. Тоді вже всього натерпілась Параска, всього зазнала...

І тяглися так дні за днями, тижні за тижнями. Проминав так один рік і другий і третій. Од хазяйства зосталася сама хата, а з Параски — викоханой, чепурної батькової дочки — недочасно зістарена лайкою, бійкою, тяжкою працею та недостатками жінка.

* * *

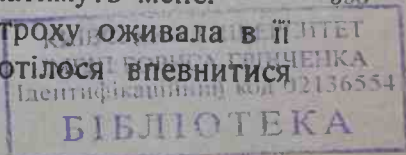
Параска Шоломієва вернулася з волости додому, мов не при собі маючись. Лихо, що несподівано впало їй на голову, зламало, придавило бідну жінку, взяло в неї всю силу. Вона тільки й могла розуміти одно, що її виганяють з власної хати, віднімають останній притулок, останнє добро. І ця думка так опанувала її, що вона нічого не могла робити, нікуди не могла піти і все думала, думала про це. Забігала була до неї сусідка Мотря, хотіла розпитатися, розважити, та нічого не почула від неї, тільки одно:

— Пропала я!

Але поминуло кілька день — з волости не приходять, її не займають. Перша щочасня думка про те, що ось-ось її виженуть з хати, відмінилася на іншу:

— А може вони зглянулися на мої гіркі сльози, на моє вбозство — може не займатимуть мене.

Так думала вона і надія потроху оживала в її побитому, наболілому серці. Їй хотілося впевнитися

45023

в цьому і вона кілька разів замірялася піти до Цуп-
ченка або до писаря, щоб розпитатися. Алеж мов
595 якась невідома сила не пускала її, мов віщувало їй
щось, що як піде вона, то доброго від їх не почує.

— Нехай, — казала вона собі. — Житиму мовчки
— може якось обійдеться.

І вона не йшла і ні з ким не хотіла говорити
600 про хату, а жила тільки надією, що все буде, як треба.

Минув третій тиждень, минає четвертий. Параска
трохи чи не певна вже, що зостанеться в своїй хаті.

— То вони, мабуть, тільки полякали мене, а далі
бачуть, що я не хилюся, то й кинули.

605 Так вона думає і заспокоюється тією думкою,
починає навіть хату лагодити на зиму — вікна обма-
зує, щоб не так холодно було, то що.

Бідна! Вона не знає, що її ворог Цупченко тільки
жде, щоб присудові волосного суду вийшов закон-
610 ний термін — один місяць!

Але вона незабаром довідалася про це...

Одного дня вона тільки пообідала й почала ви-
мітати хату, коли чує — у дворі загавкала собака.
Параска визирнула у вікно: у двір увійшов писар,
615 а за їм Цупченко й староста. Віник випав їй з рук,
і вся тремтючи й збліднувши, стояла вона посе-
ред хати.

Брязнула клямка, увійшли гості в сіни. Параска
чує писарів голос, він каже:

620 — Ну, Семене Олексійовичу, ось ви і в своїй хаті!

Одчиняються двері, ось уже в хаті гості — всі
троє; староста „при знакові“.

— Здорові були, — каже староста, — з вівторком!

Але Параска не може відмовити і тільки мовчки
625 дивиться на гостей та труситься.

— Приймай, бабо, гостей у хату, а хоч не го-
стей, а хазяїна! — гукнув писар і додав потім, повер-
таючися до Цупченка:

— А непогана хатка, Семене Олексійовичу! —
Їй-бо!

630

— А за свої гроші — не дурно припала, — від-
мовив той, обглядаючи хату навкруги.

— Ну, бабо, — знову почав писар, — час-пора
тобі, кажу я, хазяїна в його хату пускаги. Чуєш?

— Якого хазяїна? — ледві змогла промовити
Параска.

635

— Як то — якого? Еге, та чи ти, дурна, й досі
не знаєш? Адже строк рішенню вийшов — місяць.
Ти у присутствіє не подавала — значить хата тепер
уже не твоя, а Семена Олексійовича. Так закон каже.

640

— Іменно, як закон каже, по закону! — додав
звичайненько Цупченко.

Так он воно що! Он чому її цей місяць не за-
ймано! А тепер, бач, строк вийшов...

— Чуєш же, бабо, — загомонів уже Цупченко
— до завтрього щоб вибралася відсіля із своїми
манатками, бо мені на завтра хату треба. І щоб без-
премінно!

645

— Егеж безпремінно! — додав писар. — А не
схочеш сама, то й за ноги виволочем. Чуєш? Ось
тобі й староста — і він тобі велить. Старосто! ска-
жіть їй! Чогож ви мовчите, наче вас тут і нема?

650

Староста не знав, на яку ступити, бо почувався
зовсім погано, устрявши в таке діло, і ледві міг про-
мовити:

655

— Та щож... І я... звісно, так...

Йому було ніяково й тяжко глядіти на зблідлу,
змертвілу жінку.

— Отож, щоб знала, і хата завтра щоб по-
рожня була, та безпремінно! — знову промовив
Цупченко.

660

— Ну, ходіть уже — тепер їй уже обявлено,
— сказав писар, повертаючись до дверей.

— Ходіть!

Писар і Цупченко ще в хаті понадівали шапки
665 і вийшли, а за їми позаду староста, похнюпивши
голову.

Параска хотіла була скрикнути, щось сказати,
але в неї не стало сили. Вона мовчки, як підтята,
670 схилилася на лаву.

* * *

Так он що!

Он чого її досі не вигонено: строк не виходив!

А тепер вийшов уже той строк і її виганяють
як собаку, виганяють з власної хати, з її хати, де
675 виріс увесь рід їх, виріс її батько, виросла й вона.
Кожна дощечка, кожна брусинка, кожен кілочок у цій
хаті такий рідний їй був, бо з кожним єдналась якась
згадка про минулі часи. Дивлючися на піч, вона зга-
дувала, як сам старий батько її робив, і вона вявляла
680 собі батькове обличчя, його голос, його розмову...
А он божнік, що вона з матір'ю колись прибивала,
як батько на ярмарку нові образи купив. Яка рада
була тоді вона, ще невеличка дівчинка, цим новим
блискучим „богам“. З яким побожним бстрахом ди-
685 вилась, як батько, загорнувши образи у велику хустку,
поніс їх до церкви посвятити, як потім приніс і, по-
божно на їх помолившись, постановив на божнік...
А он покутне вікно поламане, гвіздками збите. Ох,
як давно це було! Це тоді, як вона ще дівчиною
690 була. Дома нікого не було — вона та подруга Ма-
ряна. І завелися вони ганятись одна за одною. І доти
ганялися, поки Маряна, скочивши на лаву, спіткну-
лась і, падаючи, вдарила плечем просто в ряму. Ряма
в одному місці поламалася... Полякались вони... Па-
695 раска на себе сказала і батько нічого не лаяв, а по-
лагодив мовчки і он і досі міцно держиться дебело
зроблена ряма...

І од цього випадку Парасчина думка перейшла
до всіх минулих, давніх часів і перед нею замигтіли,

заблищали, мов чудове малювання, давні веселі дитячі літа. Малювання те померхло було, затерлося в душі на якийсь час, але тепер знову немов поновилося і віджило новим життям і блищать на йому хварби і сліплють вони очі бідолашній одинокій жінці, повітій мріями... І радощі і муки тих святих часів і сльози і сміх і сонце і хмари — усе вставало перед нею і сповняло змучену душу немов якоюсь новою силою, немов знов її до життя тягло...

Тільки ось серед цих блискучих і любих малювань починають уставати інші, похмурі й смутні, де самі хмари і нема сонця, де самі сльози і нема сміху. Що це? Це вони, ті прокляті дні, що їй довелося прожити після батькової смерті... Вона не хоче про їх думати, бо невимовна туга обніма її, але не може... Малювання за малюванням, образ за образом знов устають і пливуть... І виразніше від усіх одно, — те, що ніколи не зникне у неї з пам'яті.

Параска бачить його п'яного, розхристаного, у драній сорочці, із скуповдженим волоссям, з побитим обличчям після бійки в шинку за ту салдатку, з безглуздими й лютими, по звірячому виряченими очима, із стисненими кулаками. Він стоїть проти неї...

— Я тебе вбю, тільки ти мені слово про це скажеш, тільки нагадаєш про неї!...

І він почав бити її кулаками по голові, по обличчю, в груди... Вона впала додолу, а він усе бив її, бив руками й ногами і кричав-ревів: убю!

Здрігнулася Параска і прочнулася.

Невже смеркається? Скількиж вона згаяла часу за своїми думками! Вона встала і тут тільки помітила, що цупкий холод панував у хаті. Вона глянула й побачила, що гості не причинили дверей. Параска пішла зачиняти. Глянула — у дверях дірка, так і дме вітер. Треба заткнути чимсь, — думає Параска. Але нащож його затикати? — зараз же встає інша думка.

— Адже тепер ця хата не її, — хибаж їй не однаково, чи буде тут холодно, чи тепло?

740 Не її хата!... Ой, проклятий цей Цупченко, проклятий! Він її грабував і тепер грабує. Скільки він видурих ще в Миколи, як той живий був, а тепер і в неї останнє віднімає. Звір лютий!

745 І невимовна злість, лютість зайнялася в грудях у Параски. Їй схотілося чим небудь оддячити йому, цьому Цупченкові, що зробив їй стільки горя, схотілося помститися над їм, хоч що йому зробити — вона все зробить, аби тільки вразити, дошкулити його, проклятого! І вона вся стрепенулась, але знову зупинилася, не знаючи, що їй зробити. Та потім згадала :

750 — А, ти хочеш цю хату взяти, хочеш у мене її відняти? Так не віднімеш же ти її, ні, не віднімеш: я тобі спалю її, порубаю!

755 І вона захопила сокиру зпід лави і сама не тямлючи, що й як вона робить, почала рубати й ламати все, що траплялося під руку: і піч і лаву й стіну, не зважаючи ні на що, опанована однією думкою: помститися над їм, над проклятим!

760 — Нехай знає, нехай знає, що я йому не попущу цього! не моя хата, так і не йогож! А я не попущу своєї батьківщини!...

І вона знову рубала й рубала...

765 Але де далі, то малосилі руки все дужче втомлялися, вона ледві махала сокирою, бючи вже обухом, а не гострієм, і не помічаючи того; далі вся її істота, стомлена й змучена тяжкими турботами, не видержала і Параска нарешті відразу впала додолу, як мертва, без слова, без стогнання.

770 І вона лежала серед порубаних лав, печі, столу, серед недорубків і клаптів з одежі, лежала в тій самій хаті, якої їй так не хотілося віддавати. Лежала нерухомо, не почувуючи й не розуміючи нічого. А на

дворі вже лягала ніч, загортаючи все в чорне запи-
нало, і бурхливий, холодний осінній вітер завив і за-
скигнів, немов одправляючи темний похорон над цим
розбитим, роздавленим життям...

775

* * *

Другого дня Параска вибралася із своєї хати.
Її прийняла до себе одна вбога семья.

Минуло кілька років.

Там, де жили цілі покоління чесних хліборобів,
тепер стоїть гучний галас, чути п'яні вигуки, лайку
— це тепер там Цупченків шинк.

780

А на сільському кладовищу єсть одна могилка
з невеличким хрестом. Вона притулилась одиноко
в куточку. В осени гуляє по їй вітер, мочить її дощ,
зимою заміта завірюха — скоро зрівняється могилка
із землею. І тоді ніхто не буде знати, де знайшло
собі відпочинок бідне перемучене серце. Тай тепер
уже мало хто знає, і старчиха Параска і на кладо-
вищу такаж одинока, яка була і в житті.

785

1886.

20000

Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка.
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.